

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Степанюк Руслан Леонтійович

УДК 343.98

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМИ
БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Волобуєв Анатолій Федотович,
Національний університет внутрішніх справ, професор кафедри криміналістики

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Тіщенко Валерій Володимирович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент
Лисенко Володимир Васильович,
Національна академія Державної податкової служби України, заступник начальника науково-дослідного центру з проблем оподаткування.

Провідна установа: Національна академія внутрішніх справ України, кафедра криміналістики, Міністерство внутрішніх справ України, м. Київ.

Захист відбудеться “24” вересня 2004 року о “9.00” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий “21” серпня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Каткова Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Боротьба зі злочинами, пов'язаними з порушеннями бюджетного законодавства (статті 210 і 211 КК України), є одним із пріоритетних напрямів роботи правоохоронних органів України. Аналіз слідчо-судової практики показує, що досудове слідство у багатьох кримінальних справах даної категорії, не дивлячись на очевидність злочинів, триває понад півроку. До судів з обвинувальними висновками направляється менше третини порушених кримінальних справ. Практичні працівники пояснюють таке становище відсутністю методик розслідування злочинів у бюджетній сфері, протидією розслідуванню з боку службових осіб, труднощами в організації проведення документальних ревізій і судових експертиз, відсутністю досвіду з виявлення і розслідування таких злочинів, недосконалістю чинного законодавства.

Деяким аспектам розслідування вказаної категорії злочинів була приділена певна увага у працях Г.М. Гончара, Я.В. Дячишин, В.В. Ковша, Ю.І. Кудряшова, Г.К. Літвінчука, Ю.Г. Маслак, Г.А. Матусовського, А.В. Холостенка. Але роботи вказаних авторів не розкривають механізму бюджетних злочинів і містять лише окремі рекомендації з розслідування загального характеру.

Враховуючи вказані обставини, розробка методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, є актуальним науковим завданням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації визначена з урахуванням положень Комплексної цільової програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки (розділ 5, п.п. 31, 32, 45, 46), затвердженої Указом Президента України № 1376/2000 від 25 грудня 2000 року. Тема дисертаційного дослідження передбачена: Тематикою пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2002-2005 років (п. 2.8), затвердженою наказом МВС України № 635 від 30 червня 2002 року; Головними напрямками наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 роки (п. 6.6), затвердженими Вченою радою Національного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 23 березня 2001 року).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка на основі аналізу чинного законодавства, літературних джерел, слідчо-судової практики основних положень методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі задачі:

- визначити особливості механізму злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, та розробити їх криміналістичну характеристику;
- сформулювати рекомендації щодо аналізу та оцінки первинного матеріалу про злочин у стадії порушення кримінальної справи;
- виділити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні завдання розслідування і комплекси слідчих та інших дій;

- визначити особливості планування й організації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства;

- встановити типові форми і способи протидії розслідуванню бюджетних злочинів і розробити рекомендації щодо їх попередження та подолання;

- розробити рекомендації з підготовки та проведення основних слідчих дій у справах вказаної категорії.

Об'єктом дисертаційного дослідження є механізм вчинення злочинів, передбачених статтями 210 і 211 КК України, а також діяльність правоохоронних органів щодо їх виявлення та розслідування.

Предметом дослідження є елементи механізму злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, у взаємозв'язку, а також організаційні і тактичні аспекти діяльності слідчого у кримінальних справах даної категорії.

Методи дослідження. Під час виконання роботи дисертант керувався загальним діалектичним методом наукового пізнання дійсності, на підставі якого всі явища досліджено у взаємозв'язку, в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, а також спеціальними науковими методами дослідження. Так, наприклад, *методи логіки* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та інші) були використані при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять до предмета дослідження; *системно-структурний метод* – при дослідженні елементів механізму вчинення злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства; *порівняльно-правовий метод* – при дослідженні кримінального та бюджетного законодавства України; *історичний метод* – при дослідженні розвитку окремих концепцій з проблем методики розслідування (криміналістичної характеристики злочинів, слідчої ситуації, попередження і подолання протидії розслідуванню); *соціологічні методи* – для збору додаткової інформації про механізм вчинення бюджетних злочинів та особливості їх розслідування.

У процесі дослідження аналізувалися закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у бюджетно-фінансовій сфері, діяльність правоохоронних і контролюючих органів, постанови Пленумів Верховного Суду України.

Одержані в ході дослідження наукові результати ґрунтуються на працях вчених-криміналістів України та інших держав СНД: Ю.П. Аленіна, В.З. Багінського, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, О.М. Васильєва, А.Ф. Волобуєва, В.І. Гасенка, В.Г. Гончаренка, А.В. Дулова, В.А. Журавля, Г.Г. Зуйкова, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалової, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічова, В.Д. Ларичева, О.М. Ларіна, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, В.Г. Лукашевича, Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, М.О. Селіванова, В.В. Тіщенко, І.Я. Фрідмана, В.Ю. Шепітька, О.Р. Шляхова, М.Г. Щербаковського, М.П. Яблокова та інших.

При написанні дисертації були також використані наукові праці з теорії держави та права, фінансового права, теорії управління, кримінального права, кримінології, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності та інших галузей.

У процесі дослідження узагальнено матеріали 107 кримінальних справ, порушених за статтями 210 і 211 КК України (статтями 80-3 і 80-4 КК 1960 р.); проведено опитування слідчих прокуратури і органів внутрішніх справ (110 осіб) та співробітників оперативних підрозділів ДСБЕЗ та УБОЗ МВС України (76 осіб) з різних областей, які брали участь у розслідуванні злочинів зазначеної категорії; проаналізовано статистичні дані МВС, Міністерства юстиції та Верховного Суду України, оприлюднені матеріали слідчої практики.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше в Україні проведено комплексне монографічне дослідження механізму вчинення злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, та діяльності з їх розслідування. При цьому були отримані такі результати, які мають певний ступінь новизни:

- вперше розроблена криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, зокрема: 1) визначено її структуру та зміст; 2) досліджено криміналістичні особливості бюджетних коштів як предмета вказаного виду злочинів; 3) проаналізовано основні фактори, що складають обстановку злочинів; 4) визначено особливості суб'єкта злочинів; 5) встановлено типові способи злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства; 6) наведено типові сліди бюджетних злочинів;

- удосконалені положення щодо особливостей підготовки первинних матеріалів (їх перелік і зміст) про злочини, передбачені статтями 210 і 211 КК, а також сформульовано рекомендації щодо їх аналізу та оцінки у стадії порушення кримінальної справи;

- визначено та проаналізовано особливості типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування даного виду злочинів і відповідні їм комплекси слідчих та інших дій;

- удосконалено положення і рекомендації з планування й організації початкового етапу розслідування стосовно злочинів, передбачених статтями 210 і 211 КК України: 1) сформульовано рекомендації щодо висунення загальних версій про наявність події злочину та кваліфікацію діянь у справах про бюджетні злочини; 2) сформульовано рекомендації щодо планування розслідування злочинів даної категорії з урахуванням завдань, які постають перед слідчим; 3) сформульовано рекомендації щодо проведення організаційно-підготовчих заходів розслідування;

- дістало подальший розвиток криміналістичне вчення про протидію розслідуванню. Зокрема, удосконалено формулювання понять “протидія розслідуванню злочинів” і “протидія викриттю і розслідуванню злочинів”, визначено їхнє співвідношення. Узагальнено способи, що застосовуються злочинцями й іншими особами з метою протидії розслідуванню злочинів, передбачених статтями 210 і 211 КК України, сформульовано рекомендації щодо їх попередження та подолання;

- визначено особливості підготовки і проведення таких слідчих дій у справах даної категорії, як виїмка та огляд документів, допит, судово-бухгалтерська й фінансово-кредитна експертизи та сформульовано відповідні рекомендації.

Практичне значення одержаних результатів. Наведені у дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у діяльності щодо розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, а також при викладанні криміналістики і відповідних спеціальних курсів в юридичних вузах та у науковій діяльності в аспекті удосконалення викладених рекомендацій та їхнього використання під час розробки методик розслідування інших видів злочинів.

Результати дисертації впроваджені в практичну діяльність слідчих органів внутрішніх справ України (акт впровадження від 6 лютого 2004 року); у навчальний процес Національного університету внутрішніх справ при викладанні спецкурсу з криміналістики “Розслідування економічних злочинів” (акт впровадження від 16 січня 2004 року).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, що включені до дисертації, оприлюднені на: науково-практичних конференціях ад'юнктів та слухачів магістратури, що проводились Національним університетом внутрішніх справ (м. Харків, 14 квітня 2000 року; 13 квітня 2001 року; 17 травня 2002 року; 20 червня 2003 року); звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету Національного університету внутрішніх справ (м. Сімферополь, 19 травня 2000 року); регіональній науково-практичній конференції “Проблеми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при виявленні, розкритті та розслідуванні злочинів” (м. Харків, 27 жовтня 2000 року); науково-практичній конференції “Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття злочинів” (м. Київ, 23 березня 2001 року); міжнародній науково-практичній конференції “Теорія та практика судової експертизи і криміналістики” (м. Харків, 19-20 червня 2002 року).

Публікації. За темою дисертації опубліковано дев'ять статей у наукових фахових виданнях, чотири статті у збірниках наукових праць, а також три публікації тез доповідей, в яких висвітлено основні положення дисертаційного дослідження.

Структура дисертації. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають одинадцять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та восьми додатків. Загальний обсяг дисертації – 261 сторінка, з яких 188 сторінок основного тексту, 34 сторінки списку використаних джерел, який налічує 341 найменування, і 39 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, а також мета, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, ви-

кладаються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, вказуються відомості щодо їх впровадження та апробації.

Розділ 1 “Криміналістична характеристика злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Предмет та обстановка злочинів” досліджено кримінально-правові та криміналістичні особливості бюджетних коштів як предмета злочинів, передбачених статтями 210, 211 КК України. При цьому проаналізовано й уточнено описані у науковій літературі ознаки бюджетних коштів (Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.О. Навроцький). До таких ознак автор відносить: а) включення коштів до бюджету будь-якого рівня; б) досягнення суми бюджетних коштів кваліфікуючого розміру; в) визначення джерел їх одержання та напрямів витрачання одним або кількома з чинних нормативно-правових актів і планових документів.

У залежності від матеріальної форми всі кошти, які можуть бути предметом злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства, дисертант поділяє на планові та наявні. *Планові бюджетні кошти* існують у вигляді цифрових записів або правових приписів у відповідному нормативно-правовому акті або плановому документі. *Наявні бюджетні кошти* – у вигляді грошей (валюта України, іноземна валюта) в готівковій чи у безготівковій формі або еквіваленту грошей (цінні папери, банківські метали).

Як найсуттєвіші елементи обстановки бюджетних злочинів досліджено особливості нормативно-правового регулювання бюджетної сфери України за окремими напрямами, а також специфіку контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Автором наведено такі фактори, що визначають обстановку вказаних злочинів: а) періодичний характер дії значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють бюджетні правовідносини; б) розгалуженість бюджетного законодавства; в) суперечливість окремих норм, що регулюють правовідносини у бюджетній сфері; г) неузгодженість статей 210 і 211 КК із нормами чинного бюджетного законодавства; г) недоліки системи контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Якщо перші два фактори є об’єктивними і зумовлені сутністю бюджетних правовідносин, то три останніх потребують вжиття заходів, спрямованих на їхнє усунення.

У підрозділі 1.2. “Особливості суб’єкта злочинів” розглядається кримінально-правова, кримінологічна та криміналістична характеристика службових осіб – суб’єктів злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства. На основі аналізу викладених у літературі точок зору щодо суб’єктів бюджетних злочинів (П.П. Андрушко, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, П.С. Матишевський, Г.А. Матусовський, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та інші) автором запропонована їхня класифікація. Підставою для цієї класифікації використано службове становище правопорушників: а) службові особи – розпорядники бюджетних коштів; б) службові особи одержувачів бюджетних коштів; в) службові особи органів виконавчої влади, бюджетних установ, які не є розпорядниками бюджетних

коштів, але мають повноваження щодо їх формування і використання; г) службові особи Міністерства фінансів України, місцевих фінансових органів, органів Державного казначейства України.

Здобувачем наведено соціально-демографічну характеристику порушників бюджетного законодавства, яка має значення для вирішення тактичних завдань розслідування. Зокрема, за статтю (чоловіки – 64,2%; жінки – 35,8%), за рівнем освіти (81,2% мали вищу освіту), за віком (87,3% злочинів вчинено особами від 30 до 59 років, 10,3% - більше 60 років), притягненням у минулому до кримінальної відповідальності (раніше не були судимі – 99,3%).

У підрозділі 1.3. *“Способи злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства”* визначено та проаналізовано типові способи підготовки, скоєння та приховування названих злочинів. Спосіб злочинів, передбачених статтями 210 і 211 КК, автор розглядає як сукупність умисних актів поведінки (дій або бездіяльності) службової особи, спрямованих на порушення вимог чинного бюджетного законодавства при формуванні, розподілі, перерозподілі, одержанні й використанні бюджетних коштів.

Вибір злочинцем того чи іншого способу бюджетного злочину детермінований об’єктивними (сфера господарської діяльності, компетенція службової особи, стан контролю за дотриманням вимог бюджетного законодавства тощо) та суб’єктивними (мета та мотив злочину, психологічні та соціальні особливості злочинця) факторами. Дії службових осіб можуть складатися з різних прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення і приховування злочину. Їх зміст залежить від особливостей бюджетних коштів як предмета злочину.

Способи злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства, здобувач класифікує в залежності від виду предмета злочинного посягання – бюджетних коштів (наявні чи планові) – з урахуванням форми діяння (дія або бездіяльність), характеру і засобів впливу на бюджетні кошти (з використанням касових операцій, безготівкових розрахунків, розрахунків векселями, взаємозаліків, шляхом видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку), форми порушення законодавства про бюджетну систему України.

У підрозділі 1.4. *“Типові сліди злочинів”* розглядаються наслідки бюджетних злочинів – зміни в документах та образи у пам’яті очевидців. Документи, які можуть містити сліди бюджетних злочинів, дисертантом класифіковано на окремі групи в залежності від характеру і значення для справи наявної в них інформації. Особи-очевидці порушення бюджетного законодавства також поділено на окремі категорії у залежності від їхнього місця роботи, посади, а також дружніх або родинних зв’язків із винною особою. Встановлено основні криміналістичні ознаки порушень бюджетного законодавства у вигляді описання фактів, які є результатами зміни об’єктивної дійсності внаслідок вчинення злочину.

Розділ 2 “Порушення кримінальної справи і початковий етап розслідування” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *“Аналіз та оцінка первинного матеріалу і прийняття рішення про порушення кримінальної справи”* визначено типовий перелік матеріалів, які містять підстави до порушення кримінальної справи про злочини, передбачені статтями 210 і 211 КК, сформульовано рекомендації щодо їх оцінки слідчим.

Дисертант відзначає, що для обґрунтованого порушення кримінальної справи за ознаками бюджетного злочину в первинних матеріалах повинна міститися інформація про: а) об’єктивну сторону діяння (наявність будь-якого з визначених у диспозиціях статей 210 і 211 КК порушення бюджетного законодавства); б) предмет злочину (чи бюджетні кошти стали предметом посягання, їх розмір (статті 210 і 211 КК), характеристика нормативно-правового або розпорядчого акту, виданого службовою особою (стаття 211 КК)); в) коло службових осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочинного порушення бюджетного законодавства, та їхні службові обов’язки.

До первинного матеріалу про злочин, передбачений статтею 210 КК, на думку автора, доцільно включати: а) документ, який містить привід до порушення кримінальної справи; б) основні документи, якими підтверджуються порушення бюджетного законодавства, а також визначаються службові обов’язки осіб, котрі можуть бути причетними до злочину; в) письмові пояснення запідозрених службових осіб; г) письмові пояснення осіб, які можуть повідомити відомості про обставини протиправних дій; г) акт ревізії та додатки до нього. У свою чергу, первинний матеріал про злочин, передбачений статтею 211 КК, має містити: а) нормативно-правові або розпорядчі акти, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (додатковий предмет злочину); б) рішення компетентного органу про невідповідність нормативно-правового або розпорядчого акту вимогам чинного бюджетного законодавства; в) документи, на підставі яких визнається незаконність нормативно-правового або розпорядчого акта; г) документи, що визначають посадовий статус службової особи, котра підписала нормативно-правовий (розпорядчий) акт, яким змінюються доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку; г) письмові пояснення службових осіб, запідозрених у вчиненні злочину; д) письмові пояснення очевидців протиправних дій.

За результатами узагальнення кримінальних справ встановлено, що у 93,3% випадків матеріали документальної ревізії (перевірки) були частиною первинного матеріалу про злочинні порушення законодавства про бюджетну систему. Це означає, що значна частина діяльності слідчого, прокурора, органу дізнання до прийняття рішення про порушення кримінальної справи спрямована на оцінку інформації, яка міститься у матеріалах ревізії. У зв’язку з цим дисертантом характеризується діяльність слідчого, прокурора, особи, яка провадить дізнання, з оцінки таких відомостей і

підкреслюється нагальна потреба здійснення аналізу акта ревізії та додатків до нього, керуючись при цьому вимогами, викладеними в науковій літературі (Ш.І. Джумамуратов, М.І. Камлик).

У підрозділі 2.2. “Типові слідчі ситуації, відповідні їм завдання розслідування, комплекси слідчих дій та інших заходів” визначено та проаналізовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства, які детерміновані змістом первинного матеріалу.

Перша слідча ситуація має місце, коли кримінальна справа порушується на основі інформації про злочин, що міститься у матеріалах, зібраних співробітниками оперативних підрозділів. Ця ситуація є найбільш сприятливою для розслідування, оскільки характеризується досить значним обсягом інформації про обставини злочину. *Друга слідча ситуація* – кримінальна справа порушується на основі інформації про злочин, що міститься у матеріалах ревізії (перевірки), проведеної контролюючим органом, – характеризується меншим обсягом інформації щодо ознак злочину, що пояснюється неучастю у його виявленні та документуванні працівників правоохоронних органів. *Третя слідча ситуація* характеризується тим, що кримінальна справа порушується на основі матеріалів, зібраних прокурором під час проведення перевірки законності виданих службовою особою нормативно-правових чи розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку. *Четверта слідча ситуація* (кримінальна справа порушується на основі інформації, одержаної при розслідуванні іншого злочину) відрізняється від визначених вище можливістю використання процесуальних засобів до порушення кримінальної справи за ознаками бюджетного злочину та фактору раптовості.

Вказані слідчі ситуації обумовлюють відповідні визначені дисертантом завдання розслідування та засоби їх вирішення.

У підрозділі 2.3. “Особливості планування та організації розслідування” ґрунтуючись на працях вчених-криміналістів (Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, В.В. Тищенко, І.Я. Фрідман та інші), автор наводить систему типових загальних версій щодо наявності події злочину та кваліфікації діяння, формулює рекомендації стосовно висунення версій про окремі його обставини, а також характеризує такі організаційно-підготовчі заходи початкового етапу розслідування бюджетних злочинів: а) вивчення нормативно-правового матеріалу, що регулює склад, структуру і порядок формування та виконання бюджетів, порядок видання нормативно-правових і розпорядчих актів у бюджетній сфері, а також відповідної учбової та наукової літератури; б) ознайомлення зі специфікою фінансової, господарської, нормотворчої діяльності державного органу, підприємства, установи чи організації, його структурою, особливостями ведення діловодства, бухгалтерського обліку та звітності; в) збір даних про особистість службової особи, яка вчинила протиправні дії з бюджетними коштами; г) організація заходів щодо забезпечення збереження документів, які мають значення для справи;

г) організація взаємодії зі співробітниками оперативно-розшукових підрозділів; д) залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями, та використання їхньої допомоги у розслідуванні.

Планування та організація розслідування базується і на знанні предмета доказування у справах даної категорії. Ґрунтуючись на положеннях статті 64 КПК, з урахуванням особливостей складів бюджетних злочинів (статті 210 і 211 КК) та їхньої криміналістичної характеристики автором визначено перелік обставин, що підлягають встановленню.

У підрозділі 2.4. *“Попередження та подолання протидії розслідуванню”* аналізується поняття *“протидія розслідуванню”* та його співвідношення з іншими суміжними дефініціями. Звертається увага на різноманітність підходів у концепціях вчених (О.В. Александренко, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, С.Ю. Журавльов, В.М. Карагодін, Н.С. Карпов, А.М. Кустов, О.Л. Стулін, Р.М. Шехавцов, М.П. Яблоков та інші). Автор вважає, що терміном *“протидія розслідуванню злочинів”* слід визначити умисні дії (бездіяльність), котрі скоюються після початку кримінально-процесуальної діяльності з метою створення перешкод встановленню істини у кримінальній справі.

Типові способи протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, визначені за допомогою анкетування слідчих: а) знищення, приховування або фальсифікація документів, що відображають операції з бюджетними коштами (71,8 %); б) здійснення *“тиску”* на свідків злочинних дій (51,8 %); в) втручання у процес розслідування корумпованих представників органів державної влади (30,9 %); г) використання корумпованих працівників правоохоронних органів для протидії розслідуванню (25,5 %); ґ) протиправні дії стосовно слідчого або інших осіб, які беруть участь у розслідуванні (співробітників оперативних підрозділів, експертів тощо) (14,5 %); д) утворення негативної суспільної думки щодо процесу розслідування (11,8 %).

Специфіка застосування певних способів протидії розслідуванню обумовлена, перш за все, службовим становищем суб'єктів, що її здійснюють, та наявністю корумпованих зв'язків. Автором аргументується доцільність застосування відповідних розроблених у дисертації заходів, спрямованих на обмеження можливості використання вказаних факторів із метою протидії розслідуванню.

Розділ 3 *“Особливості тактики проведення деяких слідчих дій”* складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *“Особливості виїмки, огляду та вивчення документів”* розглядається специфіка процесу виїмки та огляду документів і відповідні підготовчі заходи для їх проведення. Дисертантом розроблена класифікація документів, що виступають основними джерелами доказів у справах про злочини, пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства, та вказано їх місце знаходження. Класифікація включає в себе: а) нормативно-правові акти, які визначають правила формування, розподілу і використання бюджетних коштів; б) планові документи, якими визнача-

ються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів; в) документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину; г) документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, де було вчинено злочин; ґ) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; д) документи, що свідчать про укладання певних договорів, та є підставами для їхньої оплати; е) казначейські (банківські) документи; є) документи, які складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів; ж) чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінальної справи; з) нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затвержені її наказом; и) документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів; і) інші документи.

У дисертації визначені тактичні завдання, які вирішуються з використанням різних груп документів. На основі викладених у криміналістичній літературі положень (В.В Бірюков, О.М. Глотов, В.В. Коваленко, В.К. Лисиченко) здобувачем сформульовано рекомендації щодо огляду документів з урахуванням специфіки механізму відображення в них бюджетних злочинів. Зокрема, на підготовчому етапі рекомендується: розподіляти документи за процесуальною формою їх використання як доказів; компонувати їх за характером інформації; ознайомлюватися зі спеціальними питаннями; підготовлювати технічні засоби, необхідні для виявлення підробок; запрошувати обізнаних осіб для участі в огляді тощо.

У підрозділі 3.2. *“Особливості тактики допиту підозрюваних (обвинувачених) і свідків”* обґрунтовується положення про те, що допит відіграє суттєву роль у розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. На основі існуючих наукових розробок (В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.С. Комарков, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, М.І. Порубов, В.Ю. Шепітько та інші), узагальнення кримінальних справ, анкетування слідчих і співробітників оперативних підрозділів сформульовано рекомендації щодо підготовки до допиту, використання тактичних прийомів його проведення у залежності від ситуації. Автором визначено такі основні конфліктні ситуації допиту: а) обвинувачений не визнає своєї участі у відповідних операціях (господарських, фінансових, управлінських, нормотворчих), при здійсненні яких вчинено злочин; б) обвинувачений не заперечує факт участі у вчиненні злочину, але вказує, що не усвідомлював протиправного характеру своїх дій; в) обвинувачений не заперечує своєї участі у здійсненні відповідних операцій, але заперечує винність у вчиненні злочину, “перекладаючи” вину на інших службових осіб; г) присутній на допиті захисник протидіє належному проведенню слідчої дії. Відповідно ситуації допиту пропонуються тактичні комбінації “встановлення участі”, “встановлення усвідомлення протиправності діяння”, “встановлення причетності”, а також рекомендації щодо попередження та подолання протидії допиту з боку захисника.

Під час допиту свідків тактичне значення має врахування їхньої залежності від винних службових осіб, а також особистої участі в операціях, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом, використанням бюджетних коштів. За цією ознакою дисертант класифікує свідків на такі групи: а) працівники, котрі знаходяться у прямій службовій залежності (підпорядковані службові особи, звичайні працівники і службовці); б) посадові особи та службовці вищестоящих бюджетних установ, а також кредитних установ, які надавали бюджетні кошти небюджетним підприємствам або організаціям; в) посадові особи та службовці органів державного казначейства; г) посадові особи та звичайні працівники банків; г) працівники контролюючих органів; д) посадові особи підприємств, установ і організацій, які одержували кошти, використані з порушеннями; е) свідки інших категорій (члени сім'ї та знайомі обвинуваченого, його сусіди тощо).

У залежності від категорії свідків та їхньої обізнаності автором визначено предмет допиту і типові ситуації. Зокрема, проаналізована ситуація дачі свідком неправдивих показань. Визначені типові мотиви неправдивих показань із метою виправдання або обмови обвинуваченого, встановлення яких є суттєвим для обрання тактичних прийомів допиту.

У підрозділі 3.3. "Особливості підготовки та призначення судово-економічних експертиз" аналізуються судово-бухгалтерська і фінансово-кредитна експертизи, які мають найбільше значення для розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства.

Аналіз практики розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, дозволяє констатувати, що слідчі не завжди проводять розмежування між судово-бухгалтерською і фінансово-кредитною експертизами. Не дивлячись на схожість, ці експертизи мають суттєві відмінності у предметі дослідження, завданнях і можливостях. У зв'язку з цим здобувачем окремо визначені завдання вказаних експертиз у справах про злочини, що розглядаються. Зокрема, судово-бухгалтерська експертиза повинна вирішувати питання, які пов'язані з дослідженням відхилень у документальному оформленні певних операцій з бюджетними коштами, встановленням осіб, котрі є відповідальними за ведення бухгалтерського обліку і т.п. У свою чергу, завдання фінансово-кредитної експертизи пов'язані зі встановленням законності й обґрунтованості одержання бюджетних коштів, їх витрачання на певні цілі, а також їхнього розміру, осіб, які є відповідальними за виявлені порушення фінансової дисципліни тощо. Специфікою відповідної експертизи обумовлюється й обсяг матеріалів, які повинні надаватися для судово-бухгалтерського чи фінансово-кредитного експертного дослідження.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі, що виявляється в розробленні основних положень методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. У ході дослідження одержані такі головні результати:

- розроблено криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, яка включає відомості про типові ознаки предмета злочинів – бюджетних коштів та форм їх існування, особливості нормативного регулювання бюджетної сфери України як найсуттєвішого елемента обстановки бюджетних злочинів, дані про особливості суб'єкта злочину – уповноваженої службової особи, способи порушень бюджетного законодавства та характерні для них сліди;

- сформульовано рекомендації щодо аналізу та оцінки первинних матеріалів про злочини, пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства, що має значення не тільки для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи, але й для забезпечення ефективності подальшого розслідування, оскільки склад первинних документів та якість їхнього оформлення значною мірою визначають зміст слідчих ситуацій початкового етапу розслідування;

- визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, детерміновані змістом первинного матеріалу про порушення бюджетного законодавства, який може різнитися за кількістю і якістю оформлення інформації про злочин, що визначає характер завдань розслідування та засоби їхнього вирішення;

- запропоновано рекомендації щодо планування та організації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, які спираються на типові версії про характер події в цілому і кваліфікацію діянь, а також містять рекомендації з проведення організаційно-підготовчих заходів розслідування;

- обґрунтовано положення про те, що поняття „протидія викриттю і розслідуванню злочинів” та „протидія розслідуванню злочинів” співвідносяться як загальне і частка. При цьому протидія викриттю і розслідуванню злочинів включає умисні діяння, котрі вчиняються з метою перешкоджання виявленню події злочину в цілому, викриттю злочинця, встановленню істини у кримінальній справі, а протидія розслідуванню може мати місце лише після початку кримінально-процесуальної діяльності з метою створення перешкод встановленню істини у кримінальній справі. Шляхи (засоби) попередження та подолання визначених форм і способів протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, базуються на обмеженні можливостей використання службового становища, корумпованих зв'язків винних осіб;

- сформульовано рекомендації щодо тактики підготовки і проведення окремих слідчих дій, які визначаються, перш за все, особливостями предмета доказування у справах про порушення бюджетного законодавства, специфікою джерел доказів, характером слідчих ситуацій і тактичними завданнями розслідування.

Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, є окремою криміналістичною методикою, яка тісно пов'язана з методиками розслідування інших економічних злочинів, що обумовлює її включення до навчальної програми спеціального курсу “Розслідування економічних злочинів”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Степанюк Р.Л. Актуальні проблеми розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Спеціальний випуск: У 4-х ч. – Луганськ, 2000. – Частина 2. – С. 63-67.
2. Степанюк Р.Л. Криміналістична характеристика злочинних порушень законодавства про бюджетну систему // Вісник Університету внутрішніх справ. – Х., 2000. – Вип. 12. – Частина 1. – С. 87-92.
3. Степанюк Р.Л. Про організаційно-підготовчі заходи у кримінальних справах, пов'язаних з порушеннями законодавства про бюджетну систему // Вісник Університету внутрішніх справ. – Х., 2000. – Спецвипуск. – С. 142-145.
4. Степанюк Р.Л. Аналіз первинного матеріалу при порушенні кримінальних справ про злочини проти бюджетної системи // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – Вип. 13. – С. 12-18.
5. Степанюк Р.Л. Особливості організації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – Спецвипуск. – С. 132-136.
6. Степанюк Р.Л. Особливості суб'єктів злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2002. – Вип. 18. – С. 127-130.
7. Степанюк Р.Л. Подолання протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2002. – № 2. – С. 213-221.
8. Степанюк Р.Л. Дослідження документів при розслідуванні бюджетних злочинів // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2002. – Вип. 19. – С. 49-54.
9. Волобуєв А., Степанюк Р. Особливості механізму злочинних порушень бюджетного законодавства // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 198-208 (*особистий внесок здобувача* – ідеї та розробки щодо криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства (структура, зміст, дані про предмет посягання, суб'єктів, способи і сліди злочину)).
10. Степанюк Р.Л. Особливості допиту в справах про злочинні порушення бюджетного законодавства // Право і безпека. – 2003. – № 2'1. – С. 126-131.
11. Степанюк Р.Л. Підготовка і призначення судових експертиз у справах про злочини, пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2: Збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. / Ред. колегія: М.Л. Цимбал, М.І. Панов, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Харків: Право, 2002. – С. 497-502.

12. Степанюк Р.Л. Кримінально-правова та криміналістична характеристика бюджетних коштів як предмету злочинів // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 197-204.

13. Омельченко Т.В., Степанюк Р.Л. Проблеми подолання протидії розслідуванню з боку захисника на досудових стадіях кримінального судочинства // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / Ред. колегія: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. – Харків: Право, 2003. – С. 157-162 (*особистий внесок здобувача* – визначення та співвідношення понять “протидія розслідуванню злочинів” і “протидія викриттю та розслідуванню злочинів”; рекомендації щодо попередження і подолання протидії криміналістичними прийомами та засобами).

14. Степанюк Р.Л. Криміналістичні особливості предмета злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції: В 2-х ч. – К.: НАВСУ, 2001 – Ч.1. – С. 87-89.

15. Степанюк Р.Л. Криміналістичні особливості проведення окремих слідчих дій у справах про злочинні порушення бюджетного законодавства України // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 37-38.

16. Степанюк Р.Л. Характеристика слідів злочинних порушень бюджетного законодавства // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 14-15 березня 2003 р.). – Харків: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2003. – С. 202-207.

АНОТАЦІЇ

Степанюк Р.Л. Методика розслідування злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004.

Дисертація являє собою комплексне наукове дослідження проблем методики розслідування злочинів, пов’язаних з порушеннями бюджетного законодавства. У роботі міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, які сформульовані з урахуванням особливостей чинного бюджетного законодавства України, механізму бюджетних злочинів, практики їх розслідування, і мають елементи наукової новизни.

У дисертації розроблена криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, зокрема: визначено особливості бюджетних коштів як предмета злочину, досліджено специфіку обстановки і суб'єкта злочинів, встановлено типові способи порушень бюджетного законодавства та їхні сліди. Досліджено особливості аналізу та оцінки первинного матеріалу в стадії порушення кримінальної справи, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні їм завдання розслідування і комплекси слідчих та інших дій. Сформульовано рекомендації щодо планування й організації розслідування, попередження та подолання протидії розслідуванню, особливостей підготовки та проведення основних слідчих дій.

Ключові слова: методика розслідування, порушення бюджетного законодавства, бюджетні злочини, криміналістична характеристика злочинів, бюджетні кошти.

Степанюк Р.Л. Методика расследования преступлений, связанных с нарушениями бюджетного законодательства. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2004.

Диссертация представляет собой комплексное научное исследование проблем методики расследования преступлений, связанных с нарушениями бюджетного законодательства. В работе содержится ряд теоретических положений и практических рекомендаций, которые сформулированы с учетом особенностей действующего бюджетного законодательства Украины, механизма бюджетных преступлений, практики их расследования, и содержат элементы научной новизны.

В диссертации разработана криминалистическая характеристика преступлений, связанных с нарушениями бюджетного законодательства. В частности, исследован предмет преступного посягательства (бюджетные средства), уточнены его признаки, указаны основные группы бюджетных средств как предмета преступления в зависимости от их материального выражения, субъекта распоряжения, целевого назначения и внешней формы. Проанализированы основные факторы, определяющие обстановку совершения преступления. Исследованы особенности субъекта преступления – должностного лица. Выявлены, классифицированы и описаны типичные способы и следы преступления.

Сформулированы рекомендации относительно объема и содержания первичных материалов о преступлении, связанном с нарушением бюджетного законодательства. Разработаны рекомендации по их оценке следователем с точки зрения установления достаточных данных, указывающих на признаки преступления.

Описаны типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования, соответствующие им специфические задачи расследования и комплексы следственных, оператив-

но-розыскных и иных действий, направленные на их разрешение. Разработаны рекомендации относительно планирования и организации расследования. Указаны обстоятельства, подлежащие установлению по уголовному делу, типичные общие версии о характере события в целом и квалификации деяния. Приведены рекомендации о выдвижении версий по элементам состава преступления. Охарактеризованы основные организационно-распорядительные мероприятия следователя.

Уточнены понятия “противодействие расследованию преступлений” и “противодействие выявлению и расследованию преступлений” и раскрыто их соотношение. Выявлены типичные формы и способы противодействия расследованию преступлений, связанных с нарушениями бюджетного законодательства, приведены рекомендации по их предупреждению и преодолению.

Сформулированы рекомендации по проведению наиболее специфических следственных и иных действий. В частности, рассмотрены особенности выемки документов, их изучения и следственного осмотра. Предложены рекомендации по подготовке к допросу подозреваемых (обвиняемых) в совершении бюджетного преступления, а также свидетелей. Выделены типичные ситуации их допроса, предложены соответствующие ситуациям комбинации тактических приёмов. Проанализированы особенности подготовки и назначения судебно-бухгалтерской и финансово-кредитной экспертиз при расследовании бюджетных преступлений.

Ключевые слова: методика расследования, нарушения бюджетного законодательства, бюджетные преступления, криминалистическая характеристика преступлений, бюджетные средства.

Stepanuk R.L. The investigation of crimes, connected with criminal violations of budget regulations. – Manuscript.

Candidate of sciences in Law dissertation, specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Sciences. – National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2004.

The dissertation is a complex research of the problems of methods of investigation of crimes connected with violations of budget regulations. The work contains a chain of theoretical issues and practical recommendations which are formulated taking in account particularities of current Ukrainian budget regulations, mechanisms of budget crimes, practice of the budget crime’s investigation, with elements of scientific update.

Criminalistics characteristics of the crimes connected with violations of budget regulations is developed in the dissertation; in particular characteristics of budget funds as an object of particularities of circumstances and subject of the budget crime are highlighted, typical modus operandi of violations of budget regulations and its traces are determined. Particularities of analysis and evaluation of the initial material at the stage of filing a case, typical investigative situations of the initial stage of investigation and corresponding investigative tasks and complexes of investigative and other actions are researched.

Recommendations on planning and organization of investigation, prevention and solution of counteraction to investigation particularities of preparation and conduct of investigative actions are formed.

Key words: methods of investigation, violation of budget regulations, budget crimes, budget funds, criminalistics characteristic of crime.

Відповідальний за випуск Гаєнко В.І.